

עתונות במלחמה

העתונות היהודית בארץ ישראל בתקופת מלחמת העולם השנייה

מרדכי נאור

ועתונות מחו"ל פסקו מלהגיע) - ראו אור עתונות חדשים. ראשון להם היה דואר היום הוותיק שחדל להופיע ב-1936 ועתה נעשה גיסיון להחיותו, אך ללא הצלחה יתרה; גיסיון כושל אחר היה להוציא עתון-חדשות בשעות הצהריים, בשם חדשות, בעריכתו של העתונאי הוותיק בן ציון כ"ץ, אך גם הוא זכה לראות אור רק תקופה קצרה ב-1940. להצלחה גדולה בהרבה (אם כי לאחר זמן) זכה ידיעות אחרונות, שגיליונו הראשון הופיע ב-11 בדצמבר 1939. למעשה הופיעו באותו היום שני גיליונות: בצהריים ולפנות ערב. מחיר כל גיליון היה 2 מיל, והוא החזיק 4 עמודים. העתון החדש פירפר זמן לא קצר, החליף בעלים ואט אט ייצב את מעמדו כאחד העתונות הנפוצים ביישוב היהודי. ואולם יש להדגיש כי מתחילתו, ובמשך שנים, לא נחשבו עתון זה וגם שאר עתוני הערב ל"רציניים", שכן לדעת ראשי העתונאים והעורכים בשנות ה-40, "רק עתוני הבוקר מעצבים ומשקפים את המגמות הפוליטיות של דעת הקהל ביישוב, כפי שקבעה החלטה של 'ועדת התגובה', "קודמתה של 'ועדת העורכים'".

ב-1940 החל להופיע גם הגה - יומון מנוקד מבית דבר, שהחזיק מעמד עד לאחר הקמת המדינה והוחלף מאוחר יותר על ידי היומון המנוקד אמר. הוא יועד לעולים החדשים ולמתקשים בעברית, וכפיצוי על תפוצתו המוגבלת ועלותו הגבוהה של הדפוס המנוקד, העניקו ההסתדרות והסוכנות היהודית סובסידיה קטנה למו"ל שלו, דבר. כאמור לעיל, עתון של ממש בימים ההם משמעו היה עתון בוקר, כפורמט גדול ובו 4-6 עמודים בימי חול ו-8-12 עמודים בימי שישי. כך היה בתחילת המלחמה; ככל שזו התקדמה והמצב הפוליטי והכלכלי בארץ החמיר, פחת מספר עמודי העתונים, עד שהגיע למינימום של שני עמודים בלבד (דף אחד), לרוב בימי שני וחמישי. עתוני יום שישי הופיעו לכל היותר ב-6 עמודים.

"אין הצדקה ל-80 עתונים"

המלחמה נתנה את אותותיה גם באיכותו הירודה של נייר העתונים. ממשלת המנדט, שהכריזה על משטר צנע וקיצוב, סיפקה כמויות בלתי מספיקות של נייר להדפסת עתונים, ואלה נאלצו להדפיס על מה שיש, לרבות נייר בצבעי רודד וכתום. מי שייתקל בארכיונים בעתונים ישנים המודפסים על נייר צבעוני-חיור, אל לו להאשים את הזמן שחלף; האשמה היא במחלקת האספקה של ממשלת המנדט.

בקיץ 1939, ערב פרוץ מלחמת העולם השנייה, חיו בארץ ישראל כמיליון וחצי נפש: כמיליון ערבים, מוסלמים ברובם ונוצרים במיעוטם, וכ-475 אלף יהודים. בראשות הממשל הבריטי עמד נציב עליון ממונה מטעם ממשלת בריטניה, שקיבלה ב-1922 "מנדט" על ארץ ישראל מחבר הלאומים (קודמו של האו"ם).

היישוב היהודי היה פעיל ביותר מבחינה פוליטית, חברתית ותרבותית. לענייננו חשובה העובדה שלרשות פחות מחצי מיליון היהודים בארץ עמדו לא פחות מ-15 יומנים - 8 בעברית, 6 בגרמנית ואחד באנגלית. נוסף לכך ראו אור עשרות שבועונים וירחונים, שייצגו קשת רחבה של מפלגות, תנועות ודעות.

חמישה מתוך היומנים היהודים היו עתוני בוקר: הארץ (עתון פרטי שנתן ביטוי לחוגי המרכז והופיע מאז 1919); דבר (ביטאון הסתדרות העובדים, 1925); הבקר (להלן - הבוקר) (עתון מפלגת הציונים הכלליים, 1935) הצפה (להלן - הצופה) (עתון "המזרחי", 1937); והמשקיף (עתון התנועה הרוויזיוניסטית, 1939). שלושה מהם - הארץ, דבר והבוקר - הוציאו "תוספות צהריים", שכללו חלק מהחומר שנדפס בעתוני הבוקר, לצד עדכונים וכן חומר "קל" יותר וקטעים בניקוד, במיוחד לעולים חדשים.

העתונים בלועזית היו הפלסטיין פוסט - יומון בשפה האנגלית שהיה מקורב לסוכנות היהודית, ולא פחות משישה יומנים בעבור העולים מגרמניה, שהתקשו לקרוא עתונים בשפה העברית: ידיעות חדשות, ידיעות היום, פרס אקו, תרגומים, היומן ותמצית עתונינו¹. ערביי ארץ ישראל הסתפקו במספר יומנים קטן בהרבה - שלושה בלבד: א-דפאע (ההגנה), פלסטיין וא-סיראט אל-מוסתקים (דרך הישרים), שתפוצתם היתה קטנה יחסית, כמה אלפי עותקים כל אחד.² לשלושה מהעתונים העבריים היתה תפוצה רחבה יחסית: דבר (15 אלף), הארץ (11 אלף), הבוקר (5,000). לעתונים האחרים היתה תפוצה קטנה בהרבה.³

עתון "רציני" - רק בבוקר

עם פרוץ מלחמת העולם השנייה, ובשנה לאחר מכן, זכתה העתונות היהודית בארץ לפריחה בלתי רגילה. נוסף לעתונים הקיימים שהגדילו את תפוצתם, בשל ההתעניינות הגדולה של הציבור שחסר אמצעי תקשורת אחרים (הרדיו המנדטורי שידר רק שעות אחדות ביום,

חשוב בימי המלחמה, המליצה לקצץ 10% ממכסת הנייר המוקצבת לו.⁹ כחלק מהצמצום ההכרחי בנייר הציעה הוועדה לממשלת המנדט לקצץ באופן דרסטי במכסת הנייר המוקצבת לעתונות היהודית בשפה הגרמנית, שהיתה שנואה מאוד על רוב חוגי היישוב (ועל כך להלן) והגיעה לפי חישוביה לכדי 45 טון לשנה.¹⁰ ממשלת המנדט קיבלה מקצת מהמלצות הוועדה וקיצצה הרבה יותר ממכסת הנייר ליומונים - 12.5%. קיצוץ זה איים על המשך קיומם של כמה עתונים.¹¹

ב-1943, כשהחל המצב להשתפר, פנו נציגי העתונות לראש לשכת העתונות הממשלתית, כריסטופר הולם, בתביעה להגדיל את מכסת הנייר לעתונות העברית. הולם דחה את הפנייה ואף האשים את העתונות בהזדקקות למהלכים בלתי חוקיים: "העתונים שלכם מתלוננים שאין נייר, אך בכל זאת יוצאים לאור 80 עתונים יומיים ופריוודיים, בנייר הנרכש בשוק השחור. כל זמן שלא ייפסק הדבר, אין הצדקה להגדלת המכסה." לאחר מכן חזר לתפוצתה הרבה מדי, לדעתו, של העתונות היהודית. "בארץ קטנה זו מופיעים 80 עתונים יומיים ופריוודיים. מדוע לא יתמוגו שלושה עתונים לאחר ויקלו על ידי כך על קשיי אספקת הנייר?"¹²

צמצום בכמות - ובאיכות

מלאכת הוצאת העתונים לאור היתה קשה ומייגעת בכלל, ובימי המלחמה בפרט. הצמצום במספר העמודים גרר אחריו באופן טבעי צמצום באיכות, שכן עתון בן שני עמודים כולל, כמעט כולו, חדשות, מעט מודעות ומאמר אחד, וזאת בימים שהמאמרים היו לחם חוקם הן של העיתונאים והן של קוראיהם והמודעות היו חיוניות לביסוס הכלכלי של כל עתון. בדיווח מ-1943 קונן הכותב: "בגלל הקיצוץ ביריעות העתונים קוצצו ההקצבות לשכר סופרים, ובמקום מאמרים מקוריים פשו והתרבו 'הומר הקריאה' המתורגם והקומפילציות [לקטים] מכל הלשונות והמקורות."¹³

מספר העתונים הלך וירד מתחילתה של המלחמה ועד לסופה. אם בשנה הראשונה היו, כמצוין לעיל, שמונה יומונים בעברית ועוד אחד באנגלית, הרי ב-1942 ביטלו השלטונות הבריטיים שלושה רשיונות של "תוספות צהריים" (השעה, אמר והשחר - של העתונים הארץ, דבר והבוקר). העתונים הוציאו במשך זמן מה "תוספות ערב" בתבנית מוקטנת, עד שנאלצו לבטלן.

ב-1943 היתה לעתונות העברית בארץ ישראל פריחה מחודשת, עם הופעת שני עתונים חדשים: משמר של מפלגת השומר הצעיר והקיבוץ הארצי, והזמן של הציונים הכלליים א', המתונים יותר והקרובים לתנועת העבודה. אך בעוד שמשמר (שמ-1948 נקרא על המשמר) היה לאחד היומונים הידועים במהלך יותר מחמישים השנים שלאחר מכן, לא הוציא הזמן את שנתו השנייה.

בסוף מלחמת העולם השנייה, במאי 1945, יצאו לאור שבעה עתוני בוקר, עתון ערב אחד, ועתון אחד בשפה האנגלית. אליהם יש להוסיף את ששת היומונים בשפה הגרמנית, שלמעשה רק שניים מהם היו עתונים של ממש, והאחרים עלוני ידיעות בדפוס ובשכפול. היחס אליהם ביישוב, כאמור, היה בדרך כלל שלילי ביותר.

בשלהי 1942 תבעו שלטונות המנדט קיצוץ נוסף בהיקף העתונים היומיים וביטול מקצת השבועונים והתקופונים. המערכות והמינהלות של היומונים עירערו וגייסו לעזרתם את אגודת העיתונאים בתל אביב ואת הוועד הלאומי (שתיפקד כמעין "ממשלה שבדרך" של היישוב היהודי), הבריטים הסכימו להקמת ועדה שכולה יהודית, שתעלה הצעות לקיצוצים.

הדו"ח המפורט של הוועדה התפרסם רק לאחר שנים רבות.¹⁴ אפשר ללמוד ממנו הרבה על מבנה העתונות היהודית בארץ ישראל לסוגיה בימים ההם. היו"ר שלה היה אברהם אלמליח, לימים חבר הכנסת הראשונה; ש"ז שרגאי, מי שבשנים הבאות יכהן, בין השאר, כראש עיריית ירושלים וכראש מהלכת העלייה של הסוכנות היהודית - שימש כמזכיר הוועדה; שני חבריה הנותרים היו פרופ' בן ציון דינבורג (דינור), לימים שר החינוך והתרבות, וראובן אלקלעי, המילונאי הידוע, שאותה עת היה מעובדי לשכת העתונות הממשלתית והצנזורה הבריטית. הוועדה החלה לפעול ב-16.10.1942. היא קיימה 13 ישיבות והיו לה 21 פגישות עם עורכים ומו"לים של העתונים, נציגי הממשלה ומומחים לתחומים השונים - עתונות, דפוס, נייר ועוד. מסקנותיה הוגשו ב-19.11.1942.

מסקנות אלה, בחלקן הראשון, קבעו כי העתונות היהודית בארץ ישראל, לסוגיה ולגוניה המיוחדים - חיונית, שכן היא משמשת "מדריכה ומכוונת כל חוג וחוג ואף כל איש ואיש לפי כיוונו - במעשיו היום יומיים."¹⁵ טענה בריטית, שחורה ונשנתה, כי מספר העתונים וכתבי העת היהודיים גדול מדי, נדחתה על הסף על ידי הוועדה, שציינה במסקנותיה:

אין הוועדה רואה את המספר 70 עתונים (62 כתבי עת ו-8 עתונים יומיים, צהריים וערב) כמופרז ביותר, אם נשים לב לכך, שהצנזור היהודי השב לארץ להסתגל לתנאי חיים חדשים, הוא ברובו הגדול אלמנט שחונך לחיים צבוריים בארצות שונות ובתרבויות שונות שכל בעיות התברה היהודית והאנושיות כאחת נוגעות עד עומק נפשו.¹⁶

בהמשך, אפשר לעמוד מדו"ח הוועדה על צריכת הנייר של העתונים השונים, מה שהעיד כמוזן על תפוצתם. כך, למשל, צרך דבר 114 טון נייר לשנה בעוד הארץ הסתפק ב-78 טון (הפרש של 46%), הבוקר בכ-23 טון וידיעות אחרונות רק במעט יותר - 24 טון. צריכת הנייר של הפלסטיון פוסט עברה רק במעט את זו של הארץ - 80 טון.¹⁷ הוועדה הציעה לחלק את העתונים וכתבי העת ל-7 קטגוריות: א. סגירה מוחלטת של 10 כתבי עת, ביניהם ביטאונים של הדסה, אגודות נשים וגופים כלכליים; ב. צמצום כדי 75% בהקצבת הנייר ל-4 כתבי עת, ביניהם ביטאון הסתדרות הפקידים שורות ועתון מיוחד הסנסציוני; ג. קיצוץ של 50% הוצע לגבי 18 כתבי עת - השבועון תשע בערב, שבועון ההומור סיכות, מבפנים, רבעון ההגות של הקיבוץ המאוחד ועוד; ד. לגבי 8 כתבי עת נוספים הוצע קיצוץ של 25%; ה. קיצוץ של 10% לגבי 20 שבועונים וכתבי עת, לרבות עתוני ילדים ופרסומים אקדמיים; ו. אשר לשני כתבי עת ספרותיים - מהברות לספרות וגזית - הוצע קיצוץ גדול יחסית: 36%; ז. 8 עתונים יומיים בעברית ואחד באנגלית - כאן עמד הקיצוץ המוצע על 5%, להוציא את עתון הערב ידיעות אחרונות, שהוועדה, על אף הכרתה בחשיבותו כמקור מידע

"הבקר"

עתון יומי מדיני וספרותי
שנים מלאכות נבכר ונבחרים

בטאון המרכז האזרחי בארץ
מתן שטח ובלתי תלוי

תבקר
מאז הודו הממלכה ביותר נכונות

המערכת:
תל-אביב.
רחוב רוקח 20, מ.ד. 10100, ת.ד. 100

התנחלה:
תל-אביב.
רחוב הרצל 20, מ.ד. 10100, ת.ד. 100

מחירים ומימון בכל עיר ומחוז
ומשכונות

"המשקיף"

עתון יומי לאומי
המטון היימי והיהודי של
הענינה הלאומית בארץ.

תל-אביב - רחוב בלנב 2
מ.ד. 10100, ת.ד. 100

ירושלים - רחוב הסולל 9
טלפון 2000

חיפה - רחוב הרצל 20
טלפון 2000

פתח תקוה - רחוב פינסקר
טלפון 2000

המשקיף
היה אנציו הפרסום הטוב ביותר
בקרוב את המרכז הלאומי
המטון היימי והיהודי של
לשכונות מודרניות ולכלכלה
עמוד קבוע לתלוי
העכרי בערבי שכתות

"הצפה"

עתון יומי דתי-לאומי

המטון היימי והיהודי של
הענינה הלאומית בארץ.

המערכת והתנחלה:
תל-אביב.
רחוב הרצל 20, מ.ד. 10100, ת.ד. 100

ירושלים.
רחוב הסולל 9, מ.ד. 10100, ת.ד. 100

חיפה.
רחוב הרצל 20, מ.ד. 10100, ת.ד. 100

"הגה"

עתון יומי פנקר
הלימודי הלכתי ודתי ת.ד. 100

"הגה"
רכש לו את קריסתו היימי
שלא היה רביל מכל לקיחה
מתן שטח.

"הגה"
קריסתו היימי הייתה
היתה תלוי, קריסת המטון
ופתח "יודי" המערכת
בקיחתו היימי.

"הגה"
היה חדרך המטון
המטון ביותר לפרסום
המטון והמטון.

"הגה"
יהיו לו את קריסתו היימי
שלא היה רביל מכל לקיחה
מתן שטח.

"הגה"
קריסתו היימי הייתה
היתה תלוי, קריסת המטון
ופתח "יודי" המערכת
בקיחתו היימי.

מדענה כ"הגה"
היתה לעיני הקורא
במטון וסן פנקר.

התאחדות

העתון המדיני הממלכתי
לקורא הערבי מחשבה נבחרים

שיתוף ידיעות משכונות:
רויטר, יוגוסלביה, פרס
המטון הממלכתי משרים
המטון בלונדון, קיי-
כישב, קרני וכוונת
המטון קריחה של
המטון והמטון היימי
המטון פנורמה
קריחה לכלכלה, ספרות,
רדיו, לקיחה ומטון.

תל-אביב, רחוב מדינה 50
ירושלים, רחוב הסולל בית המטון,
חיפה, מרכז המטון היימי,
בית המטון.

ידיעות אחרונות

עתון הערב של ארץ-ישראל

היימי הממלכתי נבחרים את המטון
בלתי-ממלכתי - במטון בכל השכונות

המערכת: תל-אביב, רחוב פינסקר 7, טלפון 2000
התנחלה: שדרת רמזיילר 24, טלפון 2000
ירושלים: כנרת 10, מ.ד. 10100, ת.ד. 100

"דבר"

עתון סועלי ארץ-ישראל

המטון הממלכתי בארץ
ממלכתי משרים ביום

המטון הממלכתי:
"דבר המועצות"
המטון למדע

"משק שיתופי"
ממלכתי למדע

"דבר לילדים"
המטון למדע

משרים ממלכתיים לוחמים

המטון היימי:
תל-אביב, רחוב הלל 150
טל. 0-7-2275-6, ת.ד. 100

שבעת היומונים העבריים של ארץ-ישראל, 1942 - בפרסום עצמי בספר השנה של העתונאים

בית אחד. המערכת סירבה, והשיר לא הופיע כלל. הזמנתי בשיר "רק כך"²³ מאוגוסט 1944, שבו גינה המשורר את פעולות הטרור של האצ"ל נגד הבריטים בעת מלחמת העולם השנייה. חמש שורותיו של הבית האחרון רמזו לאפשרות שהישוב יעצור את אנשי האצ"ל, כדי להפסיק את פעילותם.

להלן חמש השורות האחרונות - במקור ובתרגום לאנגלית:

ובשבתם בידינו, כלואים בחושך	אל נרבה לאלפם הגיון וכבוד
And then, when we have them locked in the dark,	We shall teach them logics by sorrow
נאשים אותם או	We shall charge them instead
בבזבוז תחמושת	With wasting the lead
שתהיה עוד אולי נחוצה מאו.	Which still may be needed tomorrow.

דומה שאסור היה לכתוב על כל דבר: אסור היה לכתוב על עבודה עברית ועבודה ערבית, על סכסוכי עבודה או על מצב כלכלי קשה של משפחות יהודיות בארץ. ידיעות כאלה, גרסו הבריטים, עלולות לגרום לאי שקט - דבר מסוכן בעת מלחמה. מובן מאליו שנאסר פרסום ידיעות על הגעתן של אניות מעפילים או מאבקים אחרים של היישוב.

כיצד התגברו העורכים והעתונאים היהודים על ההגבלות האלה? בחירוק שיניים, בכתיבה בנוסח של "בין השיטים" ובהבאת טקסטים מהם הובן דבר מתוך דבר. אחת השיטות המקובלות היתה לפרסם חומר היסטורי, שרמז ויותר מרמז על אירועים אקטואליים. למשל, העתון המשקיף שנאסר עליו לכתוב על פעילויות אצ"ל ולח"י, הרחיק עד לאירלנד, והביא סיפורים ופרשיות על מלחמת השחרור האירית, שכל בר-בי-רב הבין שהכוונה היא לא לדבלין ובלפסט, אלא לירושלים ותל אביב.

העתונות הערבית סבלה אף היא מידה הארוכה והקשה של הצנזורה, אם כי - לדעת כנען - פחות מאשר העתונות העברית.²⁴

העתונות - והשוואה

זה, ללא ספק, אחד הנושאים הטעונים ביותר בתולדות היישוב היהודי בארץ ישראל ערב קום המדינה. מאז ימי מלחמת העולם השנייה ועד היום חוזרות ומושמעות האשמות נגד העתונים, עורכיהם וכתביהם, על שהמעטו בכתיבה על אימי השואה בעת התרחשותם, אף שלארץ זרמו כל העת ידיעות על היקף הרציחות של הנאצים ועווריהם ורבות מהן פורסמו בעתונים - אך לא בגודל ובמתן החשיבות כפי שהיה קורה בימינו. רק למעלה משלוש שנים לאחר פרוץ המלחמה, ב-23 בנובמבר 1942, יצאה העתונות היהודית בפרסומים רחבי היקף על ממדי השואה.

הנושא זכה לטיפול ראשון מקיף רק לאחרונה, בספר שערך פרופ' דינה פורת ומחבר מאמר זה, העתונות היהודית בארץ ישראל נוכח השואה, 1939-1945,²⁵ ולכן נביא את הממצאים העיקריים בקיצור. אחת השאלות הנשאלת מאז ועד עתה היא: מדוע כה התאחר הפרסום על היקפה הנורא של השואה? יש לכך כמה וכמה תשובות. בראש וראשונה שרר ביישוב אי אמון בידיעות הנוראות. חנה זיינפלד, שחקרה את הנושא, העלתה שלוש סיבות עיקריות:

והגיעו הדברים לידי כך שאף את שידורי הבי.בי.סי, שהועתקו ועמדו להידפס בעתונים העבריים, היה צורך לצנזר. גם שידורים מארצות נייטרליות אסור היה לצטט מבלי לקבל אישור של הצנזורה. רק ב-1944, כשניצחון בעלות הברית החל להסתמן, הותרה במקצת הרצועה. הבריטים התייחסו בחומרה, ופסלו ללא הרף, לא רק ידיעות צבאיות. בתחילת מלחמת העולם השנייה, למשל, הם אסרו על העתונים העבריים לפרסם ידיעות מתוך העתונות הערבית, ולהפך. לאחר כחצי שנה בוטל האיסור, בעקבות מחאות בלתי פוסקות של עורכי העתונים בשתי השפות. ב-1942 הוחזר האיסור, בצורה חלקית, וכל ידיעה מעתון ערבי (או עברי) היתה צריכה לקבל אישור של הצנזורה, גם אם כבר אושרה לפני כן, במקורה.²⁶

חביב כנען (קרומהולץ) בספרו מלחמתה של העתונות,²⁷ מביא רשימה ארוכה של התנכלויות מצידה של הצנזורה הבריטית, ללא קשר למלחמה עצמה. הבריטים, ברצונם לשמור על שקט בארץ, לאחר כמה שנים סוערות (מאורעות 1936-1939 או "המרד הערבי"), פסלו למעשה כמעט כל ידיעה שעניינה חיים לאומיים אצל היהודים או אצל הערבים. כך למשל, הם אסרו לפרסם דברי מחאה של היישוב והנהגתו בעקבות פרסום "חוק הקרקעות" ב-1940, שהיה חלק מ"הספר הלבן" של 1939. גם עובדות חוזרות שנסגרות על תרומתו של היישוב למאמץ המלחמתי הבריטי - נפסלו ברובן, משום הטענה שהדבר עלול להתסיס את הערבים, וחומר בנושא זה יאשר בקרב העולם הערבי את טענת מנגנון התעמולה הנאצי, כי המלחמה פרצה בגלל יהודים ועשויה להביא תוצלת רק להם.

הבריטים ניסו גם למזער, באמצעות הצנזורה, את התנדבות רבבות יהודים מארץ ישראל לצבאם שלהם, כדי להילחם נגד הנאצים. שוב, כדי לא "להרגיז" את הערבים, שגילו נכונות פחותה בהרבה להתגייס לצבא הוד מלכותו. נפסלו לפרסום גם קטעים ומובאות מתוך העתונות הבריטית, בנימוק שהעתונים העבריים בארץ ישראל מעתיקים מבריטניה קטעים באופן סלקטיבי. אין צורך לומר שנאסרה, חד משמעית, ביקורת על מוסדות השלטון בארץ, לרבות על חוסר יעילות מנהלית.

התנועה הציונית סבלה אף היא מידה הקשה של הצנזורה, ופעילות מנהיגיה בארץ ישראל וברחבי העולם צומצמה בידיעות שאושרו עד למינימום. גם על התנועה הלאומית הערבית, ופעילותו של חאג' אמין אל-חוסייני בשירות הנאצים, אסור היה לכתוב - הפעם בנימוק שהדבר יכול להתסיס את היהודים. בנימוק דומה נפסלו ידיעות "קשות" על גורל יהודי אירופה.

הצנזורים הבריטים תבעו לבדוק לא רק את הידיעות והמאמרים, אלא גם את הכותרות. לפעמים היה הוויכוח על אות אחת או פסיק. באחד המקרים הגיש דבר מאמר שכותרתו היתה "על תעמולת הכוזב ומטרות המלחמה". הצנזור פסל אותה ותבע לכתוב: "תעמולת הכוזב, ומטרות המלחמה".

הצנזורה התייחסה לעתים גם ליצירות ספרות. "שירי העת והעתון" של נתן אלתרמן בדבר, במדורו "הטור השביעי", היו תמיד על הכוונת. העתון נדרש לא אחת להגיש את השיר במקורו העברי, בצירוף תרגום לאנגלית. ידוע על מקרה אחד לפחות, בעת המלחמה, שהצנזורה הבריטית דווקא גילתה אהדה לשיר האלתרמני, אך דרשה השמטת

מסע השמדה של הצוררים הנאצים נגד יהודי אירופה

פרוטוקול השמדה מן שנת 1942 - ימים חמים בארץ נגד
מסע השמדה - ימים חמים חיים - כי פולין פנתה ליהודים
פנולה רחופה של הנחלת הסוכנות היהודית

קצת דברי

אל דבר לנו

הנהלת הסוכנות היהודית בירושלים נקבלו מסמכים ומימנים חיוניים
מפירות 77 מפני הרצח השבת, אשר נכשו ביהודי פולין וביהודי אירופה המכונים
הפטריות פגועות לטולין.

לפי ידיעות אלו פתחו השלטונות הנאציים בפולין, לאחר ביקור
בארצות של ראש הניספאטי - היסטר, כאביב ש.ו. כפעולת השמדה
שיטתית של האוכלוסייה היהודית בקרי פולין ובקירוריה. הוקמה ועדה
ממשלתית מיוחדת להשמדת היהודים, המכונה, מארגינמנט-קוסיפון.
שכראשה הועמד הכוביטר פול, ועדה זו פונכת בקרי פולין ומצנחת על
פעולת ההשמדה, יורים יהודים, עד גיל 12 הנצטו להורג כהמונים וללא
רחם, גם זקנים ונצטו להורג.

הגברים היהודים המוכשרים נבחרו נרשמו ונשלחו קבוצות קטנות כנוון בלתי
יודע ועקבותיהם נעלמו. כמקומית שונים: אטמו על ידו השלטונות הנאציים הגנים היהודיים
ואף הן נשלחו.

כך מספרים מפי עדי-ראייה, שמנימו קינלך, ששם נמצאו 30,000 יהודים,
הוצאו לפני נחדשים 27,000 יהודים לשם גירוש, תוך כרי ביצוע הגירוש
נצטו בו במקום 1,500 איש. לפי השמועות, נרצחו השאר בדרך, בבירסק-
דילפא הוצלו אלפי יהודים על ידי הרוצחים הנאציים לנח כו וטבעו.
בפירסקוב, ששם היו 20,000 יהודים, נשארו קתח 2,500 בלבד, ומהם רק 160
נשים וילדים בצ'קונמנכוב נשארו מתוך 40,000 יהודים רק 2,000 איש. בנימו
ראדום נשארו 1,500 איש מתוך 32,500 שהיו שם קודם, אותו דבר נעשה
ברוב הגיטאות היהודיים האחרים, בבילינסקוב הוכנסו על ידי הנאצים
לבנון בית-הכנסת הגדול 1,500 יהודים ובית-הכנסת הצטת באש והיהודים
נשרפו חיים. רוב היהודים בעיירה טוקטין נתפשו על ידי הנאצים אקברו
חיים.

1. החשד שמדובר בתעמולת אויב.
2. הידיעות התמורות נתקבלו כבלתי מתקבלות על הדעת. אי היכולת לעכלן הגיונית גרמה לדחייתן על הסף ולפיתוח אמצעי הגנה פסיכולוגיים, שהתבטאו, בין השאר, בהכחשה או בהתעלמות בנימוק של חוסר אמון. בפרשנות לידיעות על רעב ורדיפות נשמעה לא אחת נעימת ההיגיון: "ישמידו רבבות, שלושה מיליון לא יכלו..."
3. אי היכולת לשנות דפוסי חשיבה סטריאוטיפיים או לסגל דפוסי חשיבה, מתוך מסקנות מן התווה. אי יכולת זו הביאה להסברת תופעות החווה חסר התקדים במונחים השאובים מניסיון העבר של העם היהודי, בנוסח של "כבר היו דברים מעולם" ו"נתגבר".²⁶

אפילו מבקר הריף של היישוב ובמיוחד של הנהגתו, ש"ב בית צבי, שחיבר ספר שלם על מישיגיה של ההנהגה הציונית בעת המלחמה ותקף במילים חריפות ביותר את שתיקתה ואף "השתקתה" של העתונות,²⁷ כתב:

יהיה זה בלתי צודק להגיה שהעתונות כפתה על הציבור העברי יחס אדיש ומתנכר אל זועות השואה. נכון יותר יהיה להגיד שהציבור קיבל מעתונותו את אשר רצה לקבל. ביקש להתגונן מפני הבשרות האיומות בדרך של התגוננות פרימיטיבית - לא להאמין להן ולא להקשיב להן.²⁸

ומי לנו עד מהימן יותר מברל כצנלסון, מנהיג הפועלים הנודע ועורך דבר, שסיפר בוועידת הסתדרות העובדים ב-19 באפריל 1942 על חוויה התזורת על עצמה:

הודמן לכם לשבת על יד הרדיו, כשרבים מטים אוזן לשמוע ידיעות? ברגע שנגמרות הידיעות העולמיות ומתחילות להישמע הידיעות "שלנו", בא שינוי גמור בכוח ההקשבה. אינני מקטרג. אפשר אין כוח לשמוע.²⁹

והיו עוד שתי סיבות, לפחות, להתייחסות השולית יחסית לידיעות על השואה - בעתונות ובציבור: עד סתיו 1942 ניצב היישוב היהודי כמה פעמים בפני אסון מתקרב. במיוחד קשה היה המצב בקיץ 1942, עת צבאות רומל התקרבו לאלכסנדריה של מצרים, וכיבושה של ארץ ישראל על ידי הצבא הגרמני נראה קרוב ומוחשי. ככל הנראה, לא במקרה פורסמו הידיעות הגדולות הראשונות על היקפה המזוויע של השואה בדיוק לאחר תבוסת הצבא הגרמני באל-עלמיין.

סיבה שנייה היתה קשורה לשלטון הבריטי. כפי שכבר הוזכר, הבריטים ביקשו בשנות המלחמה הראשונות לפסול או להצניע את הידיעות המחרדות על השואה. לגישתם, פרסום יתר של ידיעות קשות כאלה, יתסיס את היישוב היהודי, יגרום לאי שקט, ואולי אף ייתן רעיונות לערבים. ידוע על מקרה אחד לפחות, כשגרשון אגרונסקי, עורך הפלסטיין פוסט, נקרא למזכיר הראשי של ממשלת המנדט (הפקיד הבכיר ביותר, שני בחשיבותו לנציב העליון) ונתבקש על ידו להימנע מפרסום ידיעות על טבח יהודים המגיעות מאירופה, משום שהן עלולות להזיק למאמץ המלחמתי וכן יכולות לגרום ל"התנפלות טוטלית של הערבים על יהודי ארץ ישראל".³⁰

ואולי, כפי שטענו בתוקף ש"ב בית צבי ואחרים, היתה הוראה מגבוה, מהנהגת היישוב היהודי לעתונות המגויסת דאז, לצמצם את פרסום הידיעות על השואה בשנות המלחמה הראשונות? בית צבי קורא לדברים בשם המפורש: "השתקה" ואף "השתקה עמוקה". הנימוק להשתקה זו, לפי טענתו - רצונה של ההנהגה להתרכז בבניית ארץ ישראל, תוך זניחת הגולה והפקרתה.

מי יאמר למשחית: הרף! הלא יודעו מוסדות שולם!

הנצחים התחילו בהשמדת בוק של היהודים. הוקמה ועדת-השמדה - רוצחים בהמון.

הנהלת הסוכנות היהודית בירושלים נקבלו מסמכים ומימנים חיוניים מפירות 77 מפני הרצח השבת, אשר נכשו ביהודי פולין וביהודי אירופה המכונים הפטריות פגועות לטולין.

לפי ידיעות אלו פתחו השלטונות הנאציים בפולין, לאחר ביקור בארצות של ראש הניספאטי - היסטר, כאביב ש.ו. כפעולת השמדה שיטתית של האוכלוסייה היהודית בקרי פולין ובקירוריה. הוקמה ועדה ממשלתית מיוחדת להשמדת היהודים, המכונה, מארגינמנט-קוסיפון. שכראשה הועמד הכוביטר פול, ועדה זו פונכת בקרי פולין ומצנחת על פעולת ההשמדה, יורים יהודים, עד גיל 12 הנצטו להורג כהמונים וללא רחם, גם זקנים ונצטו להורג.

הגברים היהודים המוכשרים נבחרו נרשמו ונשלחו קבוצות קטנות כנוון בלתי יודע ועקבותיהם נעלמו. כמקומית שונים: אטמו על ידו השלטונות הנאציים הגנים היהודיים ואף הן נשלחו.

כך מספרים מפי עדי-ראייה, שמנימו קינלך, ששם נמצאו 30,000 יהודים, הוצאו לפני נחדשים 27,000 יהודים לשם גירוש, תוך כרי ביצוע הגירוש נצטו בו במקום 1,500 איש. לפי השמועות, נרצחו השאר בדרך, בבירסק-דילפא הוצלו אלפי יהודים על ידי הרוצחים הנאציים לנח כו וטבעו. בפירסקוב, ששם היו 20,000 יהודים, נשארו קתח 2,500 בלבד, ומהם רק 160 נשים וילדים בצ'קונמנכוב נשארו מתוך 40,000 יהודים רק 2,000 איש. בנימו ראדום נשארו 1,500 איש מתוך 32,500 שהיו שם קודם, אותו דבר נעשה ברוב הגיטאות היהודיים האחרים, בבילינסקוב הוכנסו על ידי הנאצים לבנון בית-הכנסת הגדול 1,500 יהודים ובית-הכנסת הצטת באש והיהודים נשרפו חיים. רוב היהודים בעיירה טוקטין נתפשו על ידי הנאצים אקברו חיים.

הידיעות המוסמכות הראשונות על היקף השואה פורסמו בכל העיתונים באותו יום עצמו: 23 בנובמבר 1942. כאן, הפוסטומים במצופה (למעלה) ובדבר

טענה זו לא עומדת במבחן ההיגיון. שכן, אפילו אם נניח שההנהגה הורתה זאת לעורכי העיתונים, דבר שלא ניתן להוכיחו, מדוע גשמעו לה כל העיתונים וכתבי העת היהודיים, ללא יוצא מן הכלל, לרבות אלה שהיו באופוזיציה ושללו את דרכה, כדוגמת הרוויזיוניסטים ואגודת ישראל? כך לדוגמה, מבהיר עקיבא צימרמן במאמרו על קול ישראל, שבועון אגודת ישראל בשנת 1942, כי (מיעוט) מאמריו, ידיעותיו וכתרותיו של העתון בנושאי השואה היו דומים למדי לאלה של העיתונים ה"ממסדיים".³¹

לספינה. "סטרומה יוק" - מבחינת הצנזור הבריטי. כל המאמרים, ההערכות ואף הידיעות על הספינה ועתיד הפלגתה ונוסעיה - נפסלו על ידי הצנזורה.³⁴

ב-25 בפברואר, יום לאחר הטביעה, לא נכתב בעתונים דבר על האסון. ייתכן שהידיעה התעכבה; סביר יותר להניח שהצנזורה מנעה כל פרסום. למחרת, ב-26 בפברואר, שוב לא הורשו העתונים לכתוב על אסון "סטרומה", אולם רוב העתונים התחכמו לצנזורה ועקפו אותה בשתי דרכים: האחת, הקפת כל העמוד הראשון במסגרת שחורה עבה; האחרת, הדפסת קטע קצר, אלגי במיוחד, בעמוד הראשון, או פסיקים מהתנ"ך. כך, לדוגמה, הביא העתון דבר שישה פסיקים, וביניהם אחד שרמו במישרין על אסון ימי: "ותשליכני מצולה בלבב ימים, ונהר יסובבני, כל משבריך וגליך עלי עברו" (יונה ב, 4). אף כלפי השלטון העוין הופנתה אצבע מאשימה באמצעות פסוק מהתנ"ך: "הוי המחקקים חקקי-און ומכתבים עמל כתבו" (ישעיה י, 2). ואין זה עדיין הכל: האותיות הראשונות של ששת הפסיקים (אקרוסטיכון) נתנו את המלה "סטרומה"...

עקיפת הצנזורה על ידי הבוקר היתה מקורית עוד יותר: כבר בגיליון ה-25 בפברואר 1942 הושמה מסגרת שחורה עבה מסביב לכל העמוד הראשון, והכותרת הראשית אמרה: "נפגעה וירדה מצולות אנייה ליד חופי ארצות הברית"...

רק ב-27 בפברואר 1942, שלושה ימים לאחר האסון, הותר לעתונות היהודית בארץ לכתוב על מה שקרה בים השחור. העתונים היו מלאים ביום זה ובימים הבאים בידיעות ומאמרים, הכל כמובן תחת עינה הפקוחה של הצנזורה. בדיעבד אנו יודעים שיותר מאשר פורסם - נפסלו. בין הפסילות: תיאור הפגנות האבל בערים הגדולות, הידיעות על ביטול הגיגות הפורים שהיו צריכות להתקיים זמן קצר לאחר מכן, הודעות והצהרות של מוסדות שונים, כשפרסם העתון בשפה האנגלית, פלסטין פוסט, את הכותרת "הממשלה מואשמת באסון 'סטרומה'" - בעקבות דיון בפרלמנט בלונדון בנדון - גער המזכיר הראשי של ממשלת פלשתינה-א"י בעורך העתון, אך נמנע מלהפעיל נגדו צעד כלשהו.³⁵

מה שלא יכלו לכתוב העתונים עשתה קבוצה אלמונית, שפרסמה על לוחות המודעות כרוזים גדולים בנוסח "מבוקש" של המערב הפרוע. תמונת הנציב העליון סר הרולד מק-מייכל הופיעה, כשמעליה בעברית ומתחתיה באנגלית נכתב כי הוא מבוקש על רצח של 800 יהודים במימי הים השחור.

הקמת "ועדת התגובה"

הטראומה שעבר היישוב בפרשת "סטרומה" הותירה את רישומה בתחום העתונות בדמות מוסד חדש - "ועדת התגובה". גוף ייצוגי זה של העתונות היהודית בארץ ישראל עתיד היה להפוך למוסד בעל חשיבות רבה בשש השנים שלאחר מכן, עד לסיומו של המנדט הבריטי. שמו מעיד עליו כי הוא נועד להגיב על פעולות הבריטים באמצעות העתונות. לאחר קום המדינה נראה היה ש"ועדת התגובה" סיימה את תפקידה. אך לא כך היה. הוועדה החליטה להמשיך להתקיים, שינתה את שמה ל"ועדת העורכים", והיא קיימת עד ימינו.

בין עורכי העתונים לראשי המוסדות הלאומיים של היישוב היהודי

נראה כי ההתייחסות המאשימה לעתוני הזמן הוא נובעת מהשינוי שחל ביחס לתפקידם של אמצעי התקשורת בעשרות השנים הבאות. בסוף המאה ה-20 ובראשיתה של המאה ה-21, העתונות מתייחסת אחרת לידיעות כה תמורות המגיעות אליה. בשנות ה-40 שררה עמימות, הידיעות הקשות נתקבלו באי אמון, והעתונים חשו עצמם מחוייבים "לשמור על שלום הציבור". לא אחת פורסמו רשימות ואף מאמרי מערכת, שקראו לכותבים לא להיחפז בקביעת מסקנות תמורות: "לאט לכם מודיעים ועתונאים ביציקת דם יהודי לתוך שורותיכם!" תבע אחד מבכירי דבר.³⁶

טביעת "סטרומה" והשפעתה על העתונות בארץ

טביעת אניית המעפילים "סטרומה" בים השחור, ב-24 בפברואר 1942, היתה אירוע טראומטי ליישוב ובעלת השפעה מרחיקת לכת על עתונותו.

מדובר בספינה רעועה, שהובילה כ-770 מעפילים מרומניה לארץ ישראל בשלהי 1941. בהגיעה לאיסטנבול עצרה התורכים למשך קרוב לחודשיים. ממשלת בריטניה לחצה על תורכיה לבל תתיר לספינה לעבור במצרי הדרדנלים, בדרכה לפלשתינה-א"י. הנציב העליון הבריטי בארץ ישראל, סר הרולד מק-מייכל, הביע את חששו שבואה של ספינת מעפילים מארץ אויב (רומניה) יהווה תקדים, ובעקבותיה יורמו ארצה אלפי מעפילים.

התורכים חששו יותר מכל, שאם יקרה משהו לספינה, בים סמוך לתורכיה או בגמל, יהא עליהם לקלוט את הפליטים. ראש ממשלת תורכיה אמר בגלוי: ארצנו אינה יכולה לשמש מקלט או למלא מקום מולדת לאנשים שאינם רצויים לאחרים.³⁷ מכיוון שהבריטים סירבו לאפשר מעבר של הספינה לים התיכון, החליטו שלטונות תורכיה להתזירה לים השחור, שממנו באה. הסוף המר ידוע: צוללת סובייטית שהתקרבה אליה סברה שמדובר בספינה גרמנית, וירתה לעברה טילי טורפדו, שהטביעה על 768 נוסעיה. רק נוסע אחד, דוד טטוליאן בן ה-20, נותר בחיים.

במשך החודשיים שעגנה הספינה בגמל באיסטנבול, הדבר כמעט לא הוזכר בעתונות הארץ. הבריטים הורידו מסך כבד על הפרשה, ומבחינת העתונות כאן, להוציא את הימים 10-12 בפברואר 1942, פרשת "סטרומה" כלל לא היתה. זאת על אף העובדה שרבים ידעו על ההפלגה, על המעצר באיסטנבול ועל מצבם הקשה של הנוסעים העצורים בספינתם הרעועה. יתר על כן, הסוכנות היהודית הפציצה את מוסדות הממשל בירושלים ובלונדון, בתביעות לאפשר לנוסעי "סטרומה" להגיע ארצה.

ב-10 בפברואר 1942 כתב דבר בעמודו הראשון: "800 פליטים יהודים במצב איום בספינה קטנה להובלת בהמות בגמל קושטא". הארץ הכתיר באותו היום את הידיעה שלו במלים "ה'אודיסיאה' של מעפילי ה'סטרומה'". באותו עתון, לאחר יומיים, הופיעה ידיעה קטנה וצודית בעמוד א', תחת הכותרת "אניית המעפילים 'סטרומה' - לאן?" הידיעה, בנעימה אופטימית דווקא, סיפרה כי הספינה תפליג בקרוב, כנראה לכיוון סוריה או ארץ ישראל.

ידיעות דומות הופיעו באותם הימים גם בעתונים יהודיים אחרים בארץ. לאחר מכן, במשך יותר משבועיים, חזר האלם בכל הקשור

סבנוו קרבורים - דועכו קאש קוצים...
 (מהלים קי"ח, ז"ג)

קפא קראו למו סורו סורו אל תקעו כי
 נצו גם נעו אקרו בגויים לא יוקימו
 לגור (שיקה ר. ס"ו)

רבת צררוני מנעורי גם לא יכלו לי
 (מהלים קכ"ט, ב')

ותשליכני מצוקה בלבב ימים ונהר
 יסוכבני כל משפריך ונליך עלי עברו
 (יונה ב', ד')

מי יתן ראשי סים ועיני מקור דמעה
 ואבכה יומם ולילה את סללי פת עמי
 (ירמיה ח', כ"ג)

הוי המחוקקים חקקי און ומכתבים עמל
 כתבו (ישעיה י"א, כ')

שתיים מהדרכים לעקוף את האיסור הבריטי לכתוב על פרשת "סטרומה": פסוקים מהתנ"ך, הרומזים על האסון, והאות הראשונה בכל פסוק יוצרת את המלה סטרומה (דבר); מסגרת אבל וכתורת ראשית על טביעת ספינה ליד חופי ארצות הברית (הבוקר)

לפרסום, אפשרות לחברים להיות נוכחים בישיבות סגורות של הוועה"פ הציוני, או בהרצאות של אישים ואורחים ציוניים מחו"ל במסיבות מצומצמות, ובכלל לשתף אותה לשם הדרכת דעת הקהל בכל הדיונים המוקדמים הנחוצים לכך..."

מייסדי הוועדה היו העורכים והעתונאים המרכזיים של דבר, הארץ, פלסטיין פוסט, הצופה, הבוקר, המשקיף וידיעות אחרונות - מגוון רחב של עתונים מפלגתיים, ציבוריים ופרטיים. המעניין בפנייה זו הוא נכונותם של העורכים - שנותרה בעינה לאורך עשרות שנים - להעמיד את כלי התקשורת שבאחריותם לעזרת ההנהגה הלאומית. זהו, ללא ספק, הביטוי המובהק ביותר של "עתונות מגויסת", שבשנים הראשונות היה לה צידוק בהיות היישוב כולו בבחינת "חברה מגויסת". מאוחר יותר, בימי המדינה, קמו עוררים רבים על הצורך במוסד מעין זה, אך הנושא הורג מענייננו. כאן המקום להעיר כי חברי הוועדה התחייבו, מימיה הראשונים, לא לפרסם בעתונותם (ומאוחר יותר גם לא ברדיו ובטלוויזיה) פרטים על הנאמר להם בפגישות סגורות עם ראשי היישוב - ולאחר מכן

(הסוכנות היהודית והוועד הלאומי) היו קשרים קבועים מאז שנות ה-30, אולם הם התמסדו החל מ-1942 באמצעות "ועדת התגובה". כאמור, הסיבה המיידית להקמת הוועדה היתה התסכול של עורכי העתונים העבריים בפרשת "סטרומה" - כלומר חוסר יכולתם לדווח על המתרחש בעת מעצר הספינה באיסטנבול, ואף לאחר טביעתה. המסמך הראשון של "ועדת התגובה" הוא מאפריל 1943, והוא נשלח ליו"ר הנהלת הסוכנות דוד בן גוריון, וליו"ר הוועד הלאומי, יצחק בן צבי. במכתב זה ניתן למצוא את ה"אני מאמין" של הוועדה, לצד פרטים על הרכבה הראשוני:

אנו מתכבדים להודיעכם כי "ועדת התגובה" ליד אגודת העתונאים בתל אביב, שבה משתתפים נציגי מערכות העתונים היומיים, שהוקמה בימי אסון סטרומה, החליטה להמשיך את קיומה כמוסד מכוון ומתאם את תגובות העתונות העברית בארץ בכל מה שנוגע למדיניות הציונית והיישובית בימים אלה... אנו מקווים שהמוסדות העליונים יראו בוועדת התגובה מכשיר מתאים ורצוי לשם השפעה על דעת הקהל ברוח המדיניות הציונית בשעה זו... אנו מבקשים, אפוא, שתנתן לוועדה זו אפשרות של קבלת אינפורמציה מלאה ואפילו כזו שאינה מיועדת

בצבא כובשים, בחמת זעם, בגסות וברשעות, באו אל ישוב קטן החשוד על עברת חמורה: שמא יש אתו נשק השמור לעת צרה... האם הצליחה ממשלת הארץ לפרק את הנשק מכל השודדים והחמסנים, מכל הפורעים וסוכני הנאצים? [רמז לתמיכת הערבים, בראשות המופתי האג' אמין אל-חוסייני, בגרמנים]... שמא הוא [החיפוש] דרוש לניצחון בעלי הברית? לא ולא. זה אינו דרוש אלא לצורכי העם היהודי, ולשליטים [הבריטים] אשר מדיניותם מסגירה את העם היהודי בידי מבקשי רעתו... הללו לא די להם בקורבנות "סטרומה", במעונו מאוריציזם, בעצורי קפריסין, במאסרי מגינים, ובמדיניות עלייה אשר הסגירה רבבות יהודים לתופת הנאצי...

הבריטים הגיבו מיד. הם הורו לסגור את כל העתונים ה"סוררים" לשבוע, אך באופן מדורג: מדי שבוע יסגרו רק שני עתונים, והראשונים היו דבר והבוקר, בנימוק שיש להם עברות צנוורות קודמות. עורכי כל שאר העתונים הודיעו - בהתאם להתחייבות שנתנו - שהם מצטרפים לשני העתונים המושבתים. כך קרה שב-19 בנובמבר 1943 לא ראה

ראשי המדינה. החברות בוועדה היתה ונותרה רצונית, ומי שלא רוצה להשתתף בה - אינו מצטרף אליה, או עוזב אותה. ואולם מספר הנוטשים היה זעום, ולרוב חזרו בהם העוזבים לאחר תקופה קצרה. בתקופת היישוב הפגינה הוועדה בדרך כלל עמדה אחידה בנושאי המאבק נגד הבריטים, אם כי לא חסרו גם ויכוחים פנימיים בתוכה, במיוחד בכל הקשור לפעולות הארגונים הפורשים (אצ"ל ולח"י). עורכי העתונים הבוקר והמשקיף (ובעיקר האחרון) התנגדו לגינוי הגורף של הוועדה לפעולות ולאלימות של שני הארגונים נגד הבריטים, ועל רקע זה אף עזב לזמן מה עורך המשקיף, אייזיק רמבה, את הוועדה.³⁷

פרשת רמת הכובש

המבחן הגדול הראשון של "ועדת התגובה" היה באמצע נובמבר 1943. כוחות גדולים של צבא ומשטרה בריטיים הקיפו את קיבוץ רמת הכובש בשרון, בנימוק שמסתתרים בו עריקים מצבא פולין החופשית שהיה בעת ההיא חלק מהצבא הבריטי, ושמצוי בו נשק בלתי חוקי. חברי הקיבוץ התנגדו לחיפוש וכל הגברים הוכנסו למכלאות. עשרות עצורים הוכו ונפצעו, ולאחר מכן הובלו לחקירה אל מחוץ למקום. אחד מהם מת מפצעיו.

הבריטים לא התירו לפרסם את דבר האירוע. "ועדת התגובה", בהתייעצות עם מוסדות היישוב ומטה ה"הגנה", החליטה לנקוט בצעד חריג: לפרסם בהרחבה את פרטי המקרה בנוסח אחיד בכל העתונים, מבלי להגיש כלל את החומר לצנזורה. ב-17 בנובמבר 1943 חתמו נציגי העתונים על התצהיר הבא:

אנחנו החתומים מטה, מיופי כוח העתונים "דבר", "הארץ", "הבוקר", "המשקיף", "הצופה", "משמר", "הזמן", "ידיעות אחרונות" ו"ידיעות חדשות" [האחרון, בשפה הגרמנית, לאחר שחלה התקרבות בינו לעתונים בעברית] מצהירים ומתחייבים לשאת באופן הדדי בכל התוצאות העוללות לבוא מפרסום הדין וחשבון על מאורעות רמת הכובש ביום 16 דנא, שיתפרסם בכל העתונים ב-18 דנא. במקרה שהעתונים החתומים מטה, או אפילו אחד מהם, יסגר על ידי השלטונות בגלל הפרסום הנ"ל, מתחייבים כל יתר העתונים לא להופיע בשום צורה ואופן ותחת כל שם שהוא, עד שתחזור לכל העתונים החתומים מטה האפשרות להופיע מחדש. אותה הדדיות מחייבת את החתומים מטה בנוגע לכל העונשין, הקנסות הכספיים, ההגבלות וכו', שיוטלו ע"י השלטונות על העתונים כולם או על אחד או אחדים מהם. כל השאלות העוללות להתעורר בקשר להוצאה לפועל של התחייבותנו זו תמסרנה להכרעתם של י. הפטמן [עורך הבוקר ויו"ר אגודת העתונאים בתל אביב], ז. רובשוב [שו"ר] מבכירי דבר, א. רמבה [עורך המשקיף] ושרגאי [שו"ר, חבר הוועד הלאומי וממונה על ההסברה].

על ההתחייבות חתמו נציגי כל העתונים, ביניהם גרשום שוקן, זלמן רובשוב, מרדכי בנטוב ויהודה מוזס.

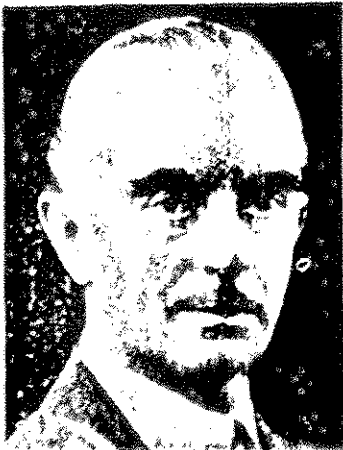
למחרת, ה-18 בנובמבר 1943, יצאו כל העתונים העבריים בכותרת אחידה: "מעשה התעללות ביישוב העברי, התנפלות המשטרה על רמת הכובש". בידיעה, שאף היא היתה אחידה, ונכתבה בהנחיית ה"הגנה",³⁸ הופיעו פרטי התקרית ברמת הכובש ונכללו בה דברי ביקורת קשים נגד הבריטים, לרבות גינוי התנגדותם לעליית יהודים פליטי שואה לארץ, שגרמה למותם. בין השאר נכתב:

ר צ ח !

סיר הארולד מק מיכל
הידוע כנציב העליון לפלשתינה (א"י).

מבוקש עבור רצח

800 פליטים יהודים במימי הים השחור באניה "סטרומה"

MURDER!

SIR HAROLD MAC MICHAEL

Known as High Commissioner for Palestine
WANTED for MURDER

הכרוז שהופץ נגד הנציב העליון מק-מייכל

לספר כי עשרות אנשים צובאים מדי יום שישי, בשעות שלפנות בוקר, בפתח מערכת דבר, כדי לרכוש את העתון ולקרוא לפני כלל הציבור את ה"טור" החדש של אלתרמן.

*

סיומה של מלחמת העולם השנייה לא הביא לרגיעה לארץ. העתונות שיצאה מתקופה ממושכת של מחסור והתמודדות עם פגעי הזמן וההגבלות הבריטיות, נכנסה לשלב חדש - המאבק לעצמאות. "ועדת התגובה" שהוקמה בימי המלחמה המשיכה כאמור לפעול, והעתונים יכלו לנשום לרווחה (מסוימת) לפחות בתחום אחד - הקיצוב בנייר בוטל למעשה.

קמו עתונים חדשים, תהליך שהגיע לשיאו בשנה וחצי של מלחמת העצמאות בשלהי שנות ה-40. אם בתחילת העשור - כפי שציינו בתחילתו של מאמר זה - היו בארץ שמונה יומונים בשפה העברית, הרי שבסופו - לאחר פתיחות וסגירות לא מעטות - הגיע מספר היומונים לאחד עשר, ואליהם הצטרפו עוד ששה עתונים בשפות לועזיות: שניים בגרמנית, ועתון אחד בכל אחת מהשפות הבאות: אנגלית, צרפתית, הונגרית וערבית.

תקופת מלחמת העולם השנייה היתה מעין תקופה התבגרות לעתונות היהודית. היא יצאה מתקופת הינקות שלה, והיה עליה להתמודד עם אתגרים לרוב. זו היתה גם שעתה הגדולה, שכן היא היוותה את אמצעי התקשורת היחיד למעשה: הטלוויזיה טרם נולדה, והרדיו היה ממשלתי, ואף ששידר מדי יום כמה שעות בעברית - היה כבול בכבלי ממשלת המנדט, שלא התירו לו כמעט לבטא את עצמו. לטוב ולרע יצרה העתונות את דעת הקהל של היישוב ונוצרה ממנו.

* * *

נוסח מורחב של מאמר שפורסם בפתח הספר "העתונות היהודית בארץ ישראל נוכח השואה, 1939-1945". הספר, בעריכת דינה פורת ומרדכי נאור, ראה אור מטעם אוניברסיטת תל אביב והוצאה לאור של משרד הביטחון, 2002.

1. על עתוני 1939, ערב מלחמת העולם ה-2, ראו: תביב כנען, מלחמתה של העתונות - מאבקה של העתונות העברית בארץ ישראל נגד השלטון הבריטי, ירושלים תשכ"ט, עמ' 20-24. להלן: כנען. ברשימתו של כנען נפלו שתי שגיאות: הגה, העתון המנוקד, החל להופיע רק ב-1940 ואילו אמר היה שם נרדף לדבר, ושימש את המערכת במקרים שהעתון נסגר על ידי הבריטים. כנען צירף לרשימה גם את ידיעות אחרונות, אך עתון זה החל להופיע לאחר תחילת מלחמת העולם השנייה, בנובמבר 1939.
2. שם, עמ' 25.
3. שם, הערה 1 לעיל.
4. נוסח ההחלטה, ראו: דו"ח משיבת "ועדת התגובה", 22 בפברואר 1948. צילום עמוד מהדו"ח, קשר 1, מאי 1987, עמ' 16.
5. וראו: "יעדה ממשלתית-מנדטורית לחלוקת נייר לעתונים", על עתונאים ועתונאות, עורך יצחק טישלר, ירושלים 1976, עמ' 291-302.
6. שם, עמ' 293.
7. שם, שם.

אור שום עתון עברי בארץ ישראל. רק העתון פלסטיין פוסט המשיך להופיע, באישור מיוחד של "ועדת התגובה" ומוסדות היישוב, כדי להביא את דבר הפרשה והיישוב לידיעת השלטון.

הבריטים נקטו בשתי שיטות מקבילות: מחד הם הפגינו יד קשה, ותחילה דומה היה שאין בדעתם להיכנע: אם היהודים לא יוציאו את עתוניהם, זו בעיה שלהם; מאידך חשו בריק תקשורתי והחלו לפרסם דף יומי מודפס, בעברית, בשם ידיעות היום. ביישוב היהודי התקבל "הדף מטעם" בעוונות רבה וברחובות תל אביב שרפו צעירים את תבילות הדף לפני שהופץ.

השביתה מרצון נמשכה 11 יום, והיתה מלאה. "ועדת התגובה" נפגשה כמעט מדי לילה, ניהלה את המערכה, וחיוקה תוליות חלשות - כמו במקרה של העתונים שסבלו מקשיים כלכליים, בשל השביתה הממושכת. בסופו של דבר נכנעה ממשלת המנדט וביטלה את העונשים, תוך כדי אזהרה שלא תתיר חריגה כלשהי מהוראות הצנזורה בעתיד. נראה שהעתונים, מצידם, החליטו להיזהר, ושוב לא נקטו בקו עיון כללי, ובוודאי לא באופן קולקטיבי. גם בהמשך היו מקרים שהצנזורה סגרה עתונים ליום או למספר ימים, אך עד יומו האחרון של שלטון המנדט לא חזרה על עצמה פרשה כפרשת רמת הכובש.

נוכחי תקשורת ראשונים

בתקופת מלחמת העולם השנייה נולדו גם כוכבי התקשורת הראשונים - שהציבור ייחל מדי יום או שבוע למדור הקבוע שלהם. ראש וראשון להם היה, ללא ספק, משה מדויני, הכתב המדויני של הארץ, אלא שאת מקומו הבכיר בסולם הכוכבים הוא רכש באמצעות הרדיו דווקא. מדי מוצאי שבת, בדיוק בשעה שמונה ושלושים (ובקיץ מאוחר יותר, לאחר צאת השבת) הוא הגיש שיחה בת 15 דקות בקול ירושלים, בה סקר בהרחבה את אירועי השבוע בעולם.

דומה שכמעט לא היה יהודי בארץ שלא האזין לשיחה שבועית זו, ולמחרת היום נהוג היה להחליף דעות בעקבותיה. האמירה "מדויני אמר" היתה שקולה לאקסיומות מקובלות בעת ההיא: "אמרנו ברדיו" או "כתבו בעתון". מי שהחמיץ את השיחה, או שרצה לחזור אליה, יכול היה לעשות זאת באמצעות עתון הארץ, שבו הודפסה השיחה במלואה ביום ראשון. החל מראשית 1944 היא הובאה במלואה גם בשבועון הרדיו הגלגל.³⁹

בתחום העתונות הכתובה הלך ותפס מקום מרכזי ד"ר עזריאל קרליבך בשתי במותיו - טור פרשני יומי, בלשון קלה וצולפת, בעתון אותו ערך - ידיעות אחרונות, וטור שנקרא "יומן המלחמה" שראה אור מדי בוקר בעתון הצופה, וסקר את אירועי מלחמת העולם שנמשכה קרוב לשש שנים.

בשנים אלה, בעיקר מפברואר 1943 ואילך, תפס המשורר נתן אלתרמן מקום מרכזי וייחודי בעתונות. למעלה משמונה שנים, מנובמבר 1934 עד 1 בינואר 1943, פרסם אלתרמן מדור של שירה אקטואלית, בשם "רגעים", בהארץ. עקב כסוֹך כספי עבר בתחילת 1943 לדבר, וב-5 בפברואר 1943 פורסם שירו הראשון במסגרת חדשה שנקראה "הטור השביעי". אלתרמן התמיד בכתיבת סוגה זו של "שירי העת והעתון" כהגדרתו עד 1967, וככל שהלפו השנים נתבצר מקומו כמשורר-עתונאי מן השורה הראשונה. בשנות ה-40 נהגו

26. הוה זיינפלד, "אמון ואמינות בעתונות - עתוני ארץ ישראל והמידע על הנעשה באירופה הכבושה, 1939-1941", קשר 7, מאי 1990, עמ' 49.
27. ש"ב בית צבי, הציונות הפוסט-אוגנדרית במשבר השואה, תל אביב תשל"ז, ובמיוחד הפרק השני, ("השתקה עמוקה") עמ' 37-67. הפרק מובא בספרם של פורת ונאור, עמ' 66-101.
28. פורת ונאור, עמ' 81.
29. דבר, 22.4.1942.
30. דינה פורת, הנהגה במילכוד - היישוב נוכח השואה, 1942-1945, תל אביב 1986, עמ' 42.
31. עקיבא צימרמן, "השואה בקול ישראל בשנת 1942", פורת ונאור, עמ' 224-236.
32. זוהי שורת הסיום במאמרו של "דף" (דן פינס) בדבה, מ-1942.3.17. המאמר נקרא "דם יהודי - 'הפקר'", והוא הובא כדוגמה בולטת על ידי בית צבי ושאר תוקפיה של העתונות היהודית בארץ ישראל לגבי ניסיונה למזער את פרסום הידיעות על השואה בשלוש שנותיה הראשונות של המלחמה.
33. יהודה סלוצקי, ספר תולדות ההגנה כרך ג', חלק א', תל אביב 1973, עמ' 159.
34. כנען, עמ' 109.
35. שם, עמ' 109-110.
36. דינה גורן, "עתונות במדינת מצור", חיבור לשם קבלת תואר דוקטור בפילוסופיה, הוגש לסנס האוניברסיטה העברית, ירושלים 1971, עמ' 189.
37. שם, עמ' 195.
38. עדות של גרשון ריבלין ו"ל, מעורכי "מערכות", למהבר המאמר, 1990.
39. על משה מדויני ו"כוכבותו" הרדיופונית, ראו: מירון מדויני, "פרשנו המדיני - משה מדויני ו'קול ירושלים'", קשר 20, נובמבר 1996, עמ' 82-86.
8. שם, עמ' 300.
9. שם, שם.
10. שם, עמ' 301.
11. ר. חסמן, "העתונות", ספר השנה של העתונאים תש"ד, תל אביב 1944, עמ' 122.
12. כנען, עמ' 137-138.
13. ר. חסמן, "העתונות", ספר השנה של העתונאים תש"ג, תל אביב 1943, עמ' 118.
14. שם, שם.
15. ר. חסמן, "העתונות", ספר השנה של העתונאים תש"ה, תל אביב 1944, עמ' 123.
16. אורייןט, 18.12.1942 ו-1.1.1943. וראו גם: יואב גלבר, "על הכוונת - העתונות הגרמנית", קשר 4, נובמבר 1988, עמ' 104 להלן: גלבר.
17. חסמן (הערה 11 לעיל), עמ' 119.
18. גלבר, שם.
19. שם, שם.
20. אלכסנדר צביאלי, "ג'רוסלם פוסט - 60 שנות היסטוריה", קשר 12, נובמבר 1992, עמ' 41.
21. כנען, עמ' 57-58.
22. על הספר, ראו הערה 1 לעיל.
23. כנען, עמ' 221-222. השיר עצמו לא הופיע בעתון, ואף לא כונס בספרים שנערכו על ידי אלתרמן עצמו, ולאחר מותו על ידי אחרים. המקור היחיד שבו ראה אור הוא ספרו של כנען.
24. כנען, פרקים ה'ו' בספרו.
25. הוצאת אוניברסיטת תל אביב וההוצאה לאור של משרד הביטחון, 2002. להלן: פורת ונאור.